

Národní banka Československá - první centrální banka v Československu¹

National Bank of Czechoslovakia, the first central bank in Czechoslovakia

Dana TKÁČOVÁ, Vierka MALACKÁ, Zuzana KOŠŤÁLOVÁ

Abstrakt

Tento rok uplynulo sto rokov od vzniku Československej republiky. Po vzniku novej republiky bolo nevyhnutné usporiadať, okrem iného, aj oblasť bankovníctva. Odborníci sa rozhodli budovať bankovníctvo v novej republike podľa vzoru vyspelých, západných krajín. V prvom rade bolo nevyhnutné vybudovať centrálnu banku, ktorá by bola nezávislá od štátnej správy a politických rozhodnutí štátnych úradníkov. Toto sa podarilo až takmer osem rokov po vzniku novej republiky, v roku 1926, kedy bola založená prvá centrálna, cedul'ová banka pod názvom Národná banka Československá.

Kľúčové slová

Národná banka Československá, centrálna banka, bankovky, nástroje menovej politiky,

Abstract

This year, 100 years have passed since the founding of the Czechoslovak Republic. After the establishment of the new republic, it was necessary to organize, among other things, the area of banking. Experts have decided to build banking in the new republic according to the pattern of advanced Western countries. First of all, it was necessary to build a central bank that would be independent of the state administration and political decisions of civil servants. This was accomplished almost eight years after the founding of the new republic, in 1926, when the first central bank, was founded under the name of the National Bank of Czechoslovakia.

Keywords

National Bank of Czechoslovakia, Central Bank, Banknotes, Monetary Policy Instruments,

¹ Príspevok vznikol v rámci riešeného projektu OP VaV s názvom Vytvorenie excelentného pracoviska ekonomického výskumu pre riešenie civilizačných výziev v 21. storočí (ITMS 26240120032). Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku/Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ

1. Vznik Národnej banky Československej

Bezprostredne po vzniku Československa sa poprední národohospodári zhodli na usporiadaní riadenia československej meny, na princípoch vybudovania a fungovania národnej – ceduľovej banky.

Rašín preferoval nutnosť fungovania finančnej a peňažnej politiky mladej republiky podľa zásad tradičného a vyspelého systému západných krajín. Považoval za nevyhnutné oddeliť od seba finančnú a peňažnú funkciu. Rašín považoval za nevyhnutné vybudovať skutočne ceduľové (centrálne, národné) bankovníctvo. Zdôrazňoval, že to nemôže byť úrad. Ceduľová banka musí byť oddelená od štátnej správy, nemôže to byť nástroj štátnych financií.²

Po šiestich rokoch od vzniku Československa, na jar v roku 1925, vláda rozhodla opustiť deflačnú politiku a prejsť ku koncepcii menovej stability. Prevládol názor, že boli vytvorené ekonomické predpoklady pre založenie emisnej banky. Založená bola prvá emisná banka v Československu, pod názvom Národná banka Československá. Svoju činnosť zahájila 1. apríla 1926 na základe vyhlášky ministra financií č. 43/1926 Sb. Prvým guvernérom národnej banky sa stal Vilém Pospíšil³.

Ustanovujúca schôdza Národnej banky sa konala 21. marca 1926 v Smetanovej sieni Obecného domu v Prahe, za účasti vlády a diplomatického zboru. Do funkcie guvernéra ho uviedol minister financií Karel Engliš.

² Rašín, A.: Můj finanční plán. Praha 1920, s. 95.

³ Vilém Pospíšil sa narodil 5. mája 1873 v Novom Rychnove pri Pelhřimove. Absolvoval právnickú fakultu na Karlovej univerzite v Prahe. Od roku 1902 pracoval v Mestskej sporiteľni v Prahe, od roku 1917 ako jej riaditeľ a v rokoch 1922 až 1926 ako vrchný riaditeľ. V apríli 1926 bol vymenovaný za guvernéra Národnej banky Československej. Vo februári 1934 podal demisiu, pretože nesúhlasil s rozhodnutím vlády devalvovať československú korunu.

V. Pospíšil bol blízkym spolupracovníkom A. Rašína. Pod jeho vedením sa zapojil koncom roku 1917 do prác na príprave finančných a peňažných pomerov v krajine, keď sa skončí vojna. Zastupoval Československo na medzinárodných finančných konferenciách, bol členom finančnej komisie Spoločnosti národov v Ženeve.

Napísal Svetové problémy menové (1936), Správy zlatej delegácie finančného výboru Spoločnosti národov (1932). Táto práca podáva podrobný výklad menovej situácie v priebehu svetovej hospodárskej krízy.

Zomrel 27. novembra 1942 v Prahe.

1.1 Organizácia Národnej banky Československej

Národná banka Československá bola akciová spoločnosť, ktorá mala kapitál vo výške 12 miliónov zlatých dolárov USA, rozdelených na 120 tisíc akcií po 100 zlatých dolároch a znejúcich na meno. Tretina akciového kapitálu patrila podľa zákon štátu. Akcie boli prevoditeľné na základe schválenia bankovou radou. Od marca 1927 boli kótované na Burze pre tovar a cenné papiere v Prahe.

Guvernér národnej banky bol menovaný na návrh vlády prezidentom republiky na 5 rokov. Po uplynutí tejto doby, mohol byť znovu menovaný. Guvernér zabezpečoval výkon všetkých zákonných práv a povinností banky. Mal najvyšší dozor nad správou majetku banky a nad realizáciou bankových obchodov. Náместník guvernéra bol tiež menovaný prezidentom republiky zo šiestich volených členov bankovej rady. Guvernérmi národnej banky postupne boli:

Vilém Pospíšil od 1. apríla 1926 do 16. februára 1934, kedy podal demisiu,

Karel Engliš od 23. februára 1934 do 20. februára 1939.

Hovorcom a predstaviteľom akcionárov bolo valné zhromaždenie, ktoré sa konalo vždy vo februári v Prahe. Predsedom valného zhromaždenia bol buď guvernér, alebo jeho náместník. Mimoriadne valné zhromaždenie akcionárov malo byť zvolané vždy vtedy, keby klesol počet volených členov bankovej rady pod štyroch, alebo keby o to požiadalo aspoň 50 akcionárov. K takejto situácii nikdy nedošlo.

Vedúcim orgánom národnej banky bola banková rada, na čele ktorej stál guvernér. Mala ďalších deväť členov, z ktorých šesť bolo volených na valnom zhromaždení akcionárov a tretina bola menovaná prezidentom republiky na návrh vlády. Členmi bankovej rady boli predstavitelia priemyslu, poľnohospodárstva, peňažníctva a obchodu. Jej úlohou bolo koncipovanie a realizácia menovej politiky, spravovanie majetku Národnej banky, vedenie obchodov a dozor nad nimi.

Ústredie Národnej banky bolo v Prahe, ku ktorému patrila hlavná pokladnica, ústredná účtáreň, tlačiareň bankoviek a študijné oddelenie. Hlavný ústav banky sídlil v Prahe, filiálky vo väčších mestách a pobočky v menších mestách. V roku 1936 mala Národná banka 34 filiállok, 134 pobočiek a Vedenie banky v Prahe. Vo filiálkach Národnej banky pracovali cenzori, ktorých menovala banková rada na šesť rokov. Ich funkcia bola čestná. Boli poradcami pre posudzovanie bonity obchodných zmeniek, ktoré boli predkladané na eskont Národnej banke

a boli dôvernickým orgánom pre bankovú radu pri posudzovaní hospodárskych potrieb svojho obvodu.

Vládny dozor vykonával vládny komisár, ktorého menovala vláda, a ktorý mal presne určené právomoci. Kontroloval, či banka dodržiava zákony a stanovy, mohol sa zúčastniť na rokovaní všetkých orgánov banky a mal poradný hlas.

1.2 Úlohy Národnej banky Československej

Úlohou Národnej banky Československej bolo podľa bankového zákona z apríla 1920:

- zabezpečovať obeh platidiel v štáte,
- zabezpečovať správne fungovanie platidiel v štáte,
- poskytovať úvery obchodu, priemyslu a poľnohospodárstvu,
- vybudovať clearingy – odúčtovacie zariadenia,
- organizovať a sústreďovať štátne príjmy.

Neskôr boli zákonom stanovené ďalšie povinnosti, ktoré mala Národná banka vykonávať – starať sa o udržanie pomeru československej koruny k plnohodnotným zlatým menám na úrovni posledných dvoch rokov. Mala za úlohu zabezpečiť devízovú reguláciu a riadiť devízové hospodárstvo. Týmito činnosťami sa mal zabezpečiť prechod k politike menovej stabilizácie v krajine, čo bolo výrazom rozhodnutia vlády.

Čo sa týka vzťahu Národnej banky a vlády, možno konštatovať, že vláda a prezident republiky mali vplyv na vedenie banky. Prezident mal právomoc na návrh vlády menovať guvernéra, viceguvernéra a troch členov bankovej rady. Guvernér sa nezúčastňoval na rokovaní vlády a ani jej nepodával správy o činnosti banky. Peňažnú a kurzovú politiku vykonávala výlučne banka.

Národné zhromaždenie a vláda mali zo zákona povinnosť:

- určovať zlatý obsah koruny,
- pravidlá zlatého krytia koruny,
- normy devízovej viazanosti.

Národná banka Československá nesmela poskytovať akékoľvek priame alebo nepriame úvery štátu. Jej povinnosťou bolo odvádzať do štátneho rozpočtu bankovú daň, ktorá tvorila 5 % z obehu bankoviek a odvádzať časť z čistého zisku.

Paradoxom je, že napriek vysokým právomociam, ktorými Národná banka disponovala, nemala vo výlučnej kompetencii posudzovanie peňažného vývoja a rozhodovanie o jeho riadení, a to ani v období svetovej hospodárskej krízy po roku 1929.

V roku 1933 bol založený Poradný zbor vo veciach peňažných, ktorého členmi boli poprední odborníci z oblasti peňažníctva, zástupcovia hospodárskych ministerstiev, zástupcovia hospodárskych odvetví, guvernér, zástupcovia bankovej rady a iní. Ich úlohou bolo posudzovať základné trendy v menovom vývoji, vypracovávať námety pre vládu, bankovú radu a parlament. V podstate išlo o určenie veľmi všeobecného smerovania menovej politiky. Konkrétny smer vývoja menovej politiky neurčovala ani vláda a ani parlament. Určitú menovú politiku koncipovala a aj realizovala banková rada.

1.3 Prvé bankovky v novej republike

Vznikom Národnej banky československej v roku 1926 sa na území Československa prvýkrát v dejinách začínajú emitovať vlastné bankovky. Do roku 1926 obiehali štátovky, ktoré vydával Bankový úrad ministerstva financií. Emisia vlastných bankoviek je z historického hľadiska významným počínom, nakoľko nejde len o zmenu emitenta bankoviek ale o prispôsobenie peňazí novým ekonomickým a spoločenským pomerom v novom štáte.

Už v období fungovania Bankového úradu ministerstva financií sa pripravovali technické základy pre tlač peňazí, projekty na vybudovanie vlastnej tlačiarne. Tlačiareň sa začala stavať v roku 1924 v Ružovej ulici v Prahe, neďaleko od budovy centrálnej banky. Dokončená bola v roku 1928. Tlačiareň bola vybavená zariadením na svetovej technickej úrovni, mala vysokokvalifikovaných zamestnancov. Tlačiareň mala vypracovaný program tlače bankoviek od najnižších menovitých hodnôt po najvyššie.

Prvou bankovkou, ktorá sa tlačila v novej tlačiarne bola tlač dvadsaťkorunovej bankovky v roku 1928. Autorom bol Alfonz Mucha. Táto bankovka sa už predtým tlačila v tlačiarne firmy Haas V Prahe. Prvou vlastnou bankovkou, ktorá bola kompletne zhotovená v novej tlačiarne bola päťdesiatkoruna, ktorej autorom bol tiež A. Mucha. Je to bankovka, ktorá je považovaná za výtvarne najkrajšiu a najdokonalejšiu bankovku, ktorá bola vytlačená v predvojnovom Československu. Je tlačená technikou obojstrannej hĺbkotlače.

Na lícnej strane bankovky je veľký štátny znak a v medailóniku profil ženy v secesnom vyhotovení, na rubovej strane v červenej farbe sú znázornené alegorické postavy muža a ženy ako symboly priemyslu a poľnohospodárstva. Bankovka bola daná do obehu v apríli 1931.

Spolupracovníkmi tlačiarnie boli významní českí umelci – grafici Alfonz Mucha, Max Švabinský a rytec Karel Wolf. Vysoká technická a výtvarná úroveň bankoviek Národnej banky Československej ich zarad'ovala medzi popredné papierové peniaze toho obdobia a boli ocenené aj na svetovej výstave techniky a umenia v Paríži v roku 1937. Tisíckoruna Maxa Švabinského dostala čestný diplom.

1.4 Nástroje menovej politiky Národnej banky Československej

Poskytovanie úverov komerčným bankám bolo jedným z nástrojov riadenia peňažného obehu a hlavnou metódou peňažnej emisie. Zaujímavosťou je to, že podstatou emisnej politiky NBČS bolo to, ktoré druhy úverov nesmie centrálna banka poskytovať komerčným bankám a nie to, ktoré úvery má, alebo musí poskytovať. NBČS vychádzala v tomto smere zo skúseností vyspelých európskych krajín a predovšetkým v tridsiatych rokoch bola ovplyvnená emisnou teóriou Karla Engliša.

NBČS nesmela poskytovať:

- dlhodobé úvery – pretože prostredníctvom nich vytvárala inflačnú kúpnu silu,
- úvery pre štát, na krytie rozpočtových deficitov, NBČS sa nesmela stať nástrojom v rukách štátu. Musela byť menovo neutrálna.

Ďalším nástrojom bol eskont zmeniek, ktorých splatnosť bola do 92 dní, tiež lombardný úver, poskytovaný najdlhšie na tri mesiace a prijímanie vkladov v cudzej mene, tiež prijímanie vkladov na žirové účty a iné. Najspoľahlivejšou úverovou metódou bol eskont obchodných zmeniek. Postupne zmenka prestávala byť pre emisnú banku spoľahlivým nástrojom a začalo sa prechádzať na poskytovanie priamych úverov obchodným bankám.

Dôležitým nástrojom bol diskontný úrok, ktorý bol najnižším úrokom na peňažnom trhu. Diskontná politika sa stala v 30. rokoch rozhodujúcim nástrojom Národnej banky Československej.

2. Druhá svetová vojna a Národná banka Československá

2.1. Národná banka pre Čechy a Moravu

Druhá svetová vojna a okupácia českých krajín nacistickým Nemeckom zasiahla aj do činnosti centrálnej banky. Dozor nad bankou zabezpečovali príslušníci SS, ktorí si vynútili aj

prevedenie menového zлата, ktoré bolo mimo územia Československa, na Ríšsku banku. Nemci mali na činnosť banky čím ďalej, tým väčší vplyv. Banka musela zmeniť svoj názov na Národnú banku pre Čechy a Moravu, čo bolo v súlade so vznikom Protektorátu Čechy a Morava, na základe výnosu A. Hitlera. Napriek tomu, že v banke zostali zachované všetky predvojnové orgány, nemecký vplyv na jej činnosť sa stále zvyšoval. Zvláštny zmocnenec ríšskej banky Dr. Müller a zmocnenec ríšskeho ministerstva hospodárstva Dr. H. Winkler, museli byť informovaní o všetkých činnostiach a rozhodnutiach v banke. Do bankovej rady boli implementované osoby nemeckej národnosti, ktoré spolupracovali s nacistickými mocenskými štruktúrami. Na nižších manažérskych funkciách začali pracovať úradníci nemeckej národnosti. Českí zamestnanci neboli len vykonávateľmi diktátu nemeckých zamestnancov banky. Aktívne vystúpili proti realizácii colnej únie medzi Protektorátom a Ríšou, ktorá ohrozovala český priemysel. Finančné otázky riešila i exilová vláda v Londýne, pričom úlohu ceduľovej banky zverila tzv. československému menovému úradu, ktorý vznikol v Londýne pri exilovom ministerstve financií v roku 1944. Tento úrad reálne vykonával svoju činnosť do mája 1945.

2.2 Slovenská národná banka

V roku 1939 bola založená Slovenská národná banka. Jej založenie súvisí so vznikom Slovenského štátu a potrebou vytvorenia novej emisnej banky. Národná banka česko – slovenská stratila svoje opodstatnenie. Vládnym nariadením č. 44 zo dňa 4. apríla 1939 bola zriadená SNB. Všetky filiálky a pobočky Národnej banky československej prevzala 6. apríla 1939. Slovenská národná banka bola účastinnou spoločnosťou so základným kapitálom 100 miliónov korún slovenských (Ks). Slovenský štát vlastnil 60 % a Deutsche Golddiskontbank 40 % účastín. Slovenský štát sa stal 100 % vlastníkom banky v roku 1944. NBS plnila tieto hlavné úlohy: starala sa o stálosť meny, upravovala celkový platobný styk, poskytovala úvery národnému hospodárstvu, mala monopol na vydávanie bankoviek v Slovenskom štáte. Zároveň bola jediným správcom Fondu hospodárskej samostatnosti.

Prvým guvernérom Slovenskej národnej banky bol Imrich Karvaš (od októbra 1944 Rudolf Kubiš). Viceguvernérom sa stal Jozef Fundárek (v marci 1945 Ján Balko). Guverné a viceguverné boli menovaní na obdobie šiestich rokov. Štruktúra správnych orgánov bola zostavená z: valného zhromaždenia, revidujúceho výboru, bankovej rady, riaditeľstva a od apríla 1945 z Dočasnej správy SNB. Ústredie banky sa členilo na 5 odborov: administratívny, úverový, devízový, revízny, odbor pre výskum konjunktúry. Úradovne boli – hlavný ústav

v Bratislave, filiálky v Banskej Bystrici, Nitre, Žiline a Ružomberku. V apríli 1939 bola otvorená filiálka v Prešove. Počet úradovní bol šesť a pobočiek sedemnášť.

2.3 Povojuvé usporiadanie centrálného bankovníctva

Po roku 1945 pretrvávali na území Československa dve menové oblasti – česká a slovenská. Samostatne tu pôsobili dve ceduľové banky – Národní banka a Slovenská národná banka. Zásadnou zmenou v organizácii Národní banky oproti vojnovej Národní banky pro Čechy a Moravu bolo zriadenie tzv. dočasnej správy, ktorú menovala vláda ČSR. Členmi dočasnej správy boli na začiatku len českí zástupcovia, ale neskôršie sa rozšírili aj o slovenských zástupcov.

Na základe dekrétu prezidenta republiky č. 139/1945 Sb. Z. a n., došlo k zlúčeniu oboch, doteraz nezávislých ceduľových bánk. Ústredie banky vzniklo v Prahe a v Bratislave bol zriadený oblastný ústav pre Slovensko. Ústredie v Prahe voči svojim pobočkám v Čechách vykonávalo svoju právomoc priamo, na Slovensku voči filiálkam len prostredníctvom Oblastného ústavu.

Na základe zákona č. 38/1948 Sb. Z. a n., sa Národná banka stala verejným štátnym ústavom s obnovenou bankovou radou. Jej postavenie sa podstatne zmenilo. Guvernéra a viceguvernéra menoval prezident republiky, ostatní členovia boli menovaní vládou na návrh ministerstva financií. Banka vykonávala svoju činnosť prostredníctvom ústredia, Oblastného ústavu pre Slovensko, filiállok a pobočiek. V období rokov 1948 – 50 už začínala fungovať plánovaná ekonomika. Ceduľová banka bola v oblasti peňažného obehu úzko prepojená s prevádzkovými bankami na úseku platobného a zúčtovacieho styku. Tiež bola prepojené s Poštovou sporiteľňou. V roku 1949 sa začal pripravovať vznik Štátnej banky československej.

Záver

Štátna banka československá začala svoju činnosť 3. júla 1950, plnila menovú, úverovú peňažnú a emisnú funkciu. Jej vznikom prestali pôsobiť všetky slovenské komerčné banky a ľudové peňažné ústavy, ktoré sa transformovali na štátne peňažné ústavy. Po vzniku federácie v roku 1968 bola ŠBČS koncipovaná ako jednotná federálna inštitúcia, vnútorne sa členila na hlavné ústavy v republikách a bola ústrednou bankou Československej socialistickej republiky. Plnila funkcie emisnej banky, prevádzkovej banky a investičnej banky v centrálne riadenej ekonomike do roku 1989. Po roku 1990 sa postupne začína formovať štruktúrovaná banková sústava, založená na trhových princípoch. Dochádza k zmene postavenia ŠBČS a komerčných bánk. ŠBČS definitívne zanikla k 31. 12. 1992, v súvislosti s rozdelením Česko – Slovenska na dve samostatné republiky so samostatným menovým usporiadaním.

Zoznam použitej literatúry

- [1] Horváth, Š., Valach, J.: Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945.
- [2] Rašín, A.: Můj finanční plán. Praha 1920.
- [3] Sejbal, J.: Základy peněžního vývoje, Brno 1997.
- [4] Vencovský F.: Vzestupy a propady československé koruny. Historie československých měnových poměru 1918-1992. Praha 2003.
- [5] [www. historie.cnb.cz/cs/dejiny-instituce/narodni_bank_a_ceskoslovenska_1945/](http://www.historie.cnb.cz/cs/dejiny-instituce/narodni_bank_a_ceskoslovenska_1945/)
- [6] [www. nbs.sk](http://www.nbs.sk), [www. cnb.cz](http://www.cnb.cz),

Autori

Dana Tkáčová, doc. Ing. PhD. Katedra bankovníctva a medzinárodných financií, NHF EU
v Bratislave. [dana.tkacova @euba.sk](mailto:dana.tkacova@euba.sk)

Vierka Malacká, Ing. PhD. Katedra bankovníctva a medzinárodných financií, NHF EU
v Bratislave. [viera.malacka @euba.sk](mailto:viera.malacka@euba.sk)

Zuzana Košťálová, Ing. Katedra bankovníctva a medzinárodných financií, NHF EU
v Bratislave. zuzana.kostalova @euba.sk